

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი

**ბჰჰარასტის ზავი (1812 წ.) და აზსაზეთის საკითხი
(XIX საუკუნის დასაწყისის რუსული ოფიციალური
დოკუმენტების მიხედვით)**

„შავი ზღვის ნაპირზე მდებარეობს აფხაზეთი – კავკასიის კურთხეული და მსოფლიოს ერთ-ერთი ულამაზესი კუთხე“ – წერდა რუსი სამხედრო ისტორიკოსი ვ. პოტტო [1, 767-768]. XIX საუკუნეში აფხაზეთმა მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა რუსეთის პოლიტიკურ გეგმებში.

შავი ზღვის სანაპიროების საკითხი ყოველთვის შედიოდა რუსეთის სახელმწიფოს ინტერესების სფეროში. ეს განსაკუთრებით გამოვლინდა 1768-1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს, როდესაც ქართველი მეფეების დასახმარებლად აღმოსავლეთ საქართველოში ჩამოსულმა რუსული ჯარის ხელმძღვანელმა გრაფმა ტოტლებენმა ფოთის ციხეს „დაადგა თვალი“ და მის ხელში ჩასაგდებად რთულ და სახიფათო ლაშქრობასაც არ მოერიდა [9, 652-658].

1783 წელს ყირიმის შეერთება უდიდესი პოლიტიკური და სამხედრო მნიშვნელობის მოვლენა იყო რუსეთის იმპერიისთვის, რის შემდეგაც შავი ზღვის აღმოსავლეთ და დასავლეთი სანაპიროები საიმპერატორო კარისთვის რეალური და უახლოესი პერსპექტივა გახდა.

შავიზღვისპირეთის აღმოსავლეთი ნავსადგურებით: ბათუმით, ფოთით, ანაკლით, სოხუმით, გელენჯიკით, სუჯუკ-კალეთი, ანაპით რუსეთის დაინტერესება XIX საუკუნის დასაწყისის არაერთ რუსულ ოფიციალურ დოკუმენტში იკვეთება [2, 457, 465, 468, 476; 18, 25]. მათ შესახებ ისტორიული თუ ეკონომიკური ცნობების მოძიების საკითხი რუსული პოლიტიკური ელიტისა და კონსტანტინეპოლში რუსეთის წარმომადგენელ ა. იტალინსკის მიმონერაშიც საკმაოდ ადგილს იკავებს [2, 476].

პირველი ნავსადგური შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, სა-

დაც რუსულმა ჯარმა თავისი ფორპოსტი შექმნა, ყუღევი (რედუტ-ყალე) იყო (1804 წელი) [17, 10]. დოკუმენტებში ნათქვამია, რომ იგი დადიანის სამფლობელოში მდებარეობდა და დესანტის გადასხმისთვის ნებართვა რუსებმა სამეგრელოს მთავრისგან მიიღეს [11, 193]. აღნიშნულ ქმედებას ოსმალეთის მხრიდან პროტესტი მოჰყვა. ამ პერიოდში ოსმალეთს რუსეთთან სამშვიდობო ხელშეკრულებაზე ჰქონდა ხელი მონერილი (1799-1806), თუმცა პორტა რუსეთთან ურთიერთობის გამწვავებას არ მოერიდა და დაჟინებით მოითხოვდა რუსი ჯარისკაცების ყუღევიდან გაყვანას [2, 518; 3, 519].

რუსეთის წარმომადგენელი სულთნის კარზე ა. იტალინსკი ყველა ღონეს ხმარობდა რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაძაბულობის შესანელებლად, რათა ის საომარ კონფლიქტში არ გადაზრდილიყო – რუსეთი სპარსეთთან ომში (1804-1813) იყო ჩაბმული და ორ ფრონტზე ომი არ სურდა. აღნიშნული საკითხის მოსაგვარებლად ა. იტალინსკის დიპლომატიური შესაძლებლობები საკმარისი არ აღმოჩნდა [2, 465]. სულთნის კარი მხოლოდ მაშინ დამშვიდდა, როდესაც რუსებმა რედუტ-ყალედან სამხედრო კონტიგენტი გაიყვანეს [13, 22, 23].

1806-1812 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს შავი ზღვის სანაპიროები რუსეთის ჯარების ერთ-ერთი მთავარი სამიზნე გახდა.

აფხაზეთის მთავარმა ქელემ-ბეი შარვაშიძემ მფარველობაში მიღება რუსეთს ჯერ კიდევ 1803 წელს სთხოვა. საიმპერატორო კარი, თავის მხრივ, დიდად იყო დაინტერესებული აფხაზეთის შეერთებით, რომელსაც პლაცდარმად გამოიყენებდა დასავლეთ კავკასიისა და შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს დასაპყრობად, მაგრამ რთული საერთაშორისო ვითარების გამო, სიფრთხილეს იჩენდა [12, 174].

1806 წელს დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის სამხედრო კონფლიქტი. ამ პერიოდიდან რუსეთი აშკარად დაადგა აფხაზეთის საქმეებში ჩარევის გზას [4, 178], რასაც ხელსაყრელ ნიადაგს თვით აფხაზეთის მთავრისა და მისი ოჯახის ზოგიერთი წევრის აშკარა პრორუსული განწყობა უქმნიდა. „ქელემ-ბეის პოლიტიკური ორიენტაციის შეცვლაზე ნათლად მეტყველებდა“ [12, 175] რუსეთის მფარველობაში შესულ სამეგრელოს მთავრის ოჯახთან აფხაზეთის სამთავრობო სახლის დამოყვრება, ასევე, ქელემ-ბეის ვაჟის – საფარ-ბეგის გაქრისტიანება (მიიღო ნათლობის სახელი გიორგი) [3, 189-190].

აფხაზეთში საკმაოდ ძლიერი იყო ანტირუსული ძალები, რომელთაგან საშიშროება თვით აფხაზეთის მთავარსაც ემუქრებოდა. პოლიტიკურ ნიადაგზე დაწყებული შიდა დაპირისპირება 1808 წელს აფხაზეთის მთავრის ერთ-ერთი ვაჟის ასლან-ბეის მიერ მამის – ქე-

ლემ-ბეისა და მისი ორი მცირეწლოვანი ვაჟის მოკვლით დასრულდა. აფხაზეთში ოსმალეთის მომხრე ძალები გაბატონდნენ. აღნიშნული სამფლობელოს საკუთარი გავლენის ქვეშ მოსაქცევად რუსეთიც არ იშურებდა ძალ-ღონეს. აქ შექმნილ ურთულეს ვითარებას მოგვიანებით, 1822 წელს, ახალგაზრდა მთავრის დიმიტრი შერვაშიძის ტრაგიკული აღსასრულიც მოწმობს [1, 775].

1810 წლისთვის რუსებს უკვე დაპყრობილი ჰქონდათ ფოთისა და ანაპის ციხეები და ანაკლიის, სოხუმის, გელენჯიკისა და სუჯუკ-კალეს ალებას გეგმავდნენ.

„1810 წლის 17 თებერვალს, იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა აფხაზეთის მთავრად დაამტკიცა გიორგი შარვაშიძე, რუსეთის უმაღლესი ძალაუფლების აღიარებითა და შინაგანი ავტონომიის ცნობით“ [12, 177]. 1810 წლის 10 ივლისს რუსთა ჯარმა აიღო სოხუმის ციხე, რომელიც მამის მკვლელ ასლან-ბეის ხელში იყო [4, 945; 12, 178], იმავე წლის ოქტომბერში კი რუსეთის მფარველობაში იქნა მიღებული აფხაზეთის მთავარი გიორგი შარვაშიძე [4, 425; 15, 222].

1811 წელს რუსეთმა სუჯუკ-კალესა და გელენჯიკის ციხე-სიმაგრები დაიკავა [5, 546].

რუსეთის მიერ აღნიშნული პორტების დაპყრობა ადგილობრივების ძლიერი წინააღმდეგობის ფონზე მიმდინარეობდა, რომლებიც რუსეთის განსაღვენად თურქებს სთხოვდნენ დახმარებას [14, 155-156].

ოსმალეთის მხრიდან საფრთხე სოხუმის პორტსაც დაემუქრა. მის დასაბრუნებლად ოსმალებმა მიიმხრეს გიორგი შარვაშიძის მუსლიმი ნათესავები, რომლებიც თურქეთის გავლენით აჯანყდნენ. გიორგი შარვაშიძე რუსეთის ხელისუფლებისგან კაზაკთა ორი როტის გაგზავნას ითხოვდა.

1812 წლის 4 იანვარს საქართველოს მთავარმმართველი გენ. ლეიტ. (მარკიზი) ფ. პაულიუჩი გრაფ გოლენიშევ-კუტუზოვს (მ. კუტუზოვს) სწერდა, რომ „ფოთის, სოხუმ-კალესა და სუჯუკ-კალეს დაპყრობით რუსეთი გახდებოდა ამ სანაპიროს მპყრობელი, რის შემდეგაც აღნიშნული ტერიტორია უპრობლემოდ დაუკავშირდებოდა თავრიდას და გაიშლებოდა ფართო და ხელსაყრელი ვაჭრობა“ [5, 189].

1812 წლიდან ამკარა გახდა, რომ რუსეთ-ოსმალეთის სამხედრო კონფლიქტი დასასრულისკენ მიექანებოდა. ბრძოლამ კაბინეტებში გადაინაცვლა. რუსული დიპლომატიის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ აღნიშნულ ამოცანას მან თავი წარმატებით გაართვა.

1812 წლის 16 მაისს რუსეთ-თურქეთს შორის ქ. ბუქარესტში საზავო ხელშეკრულება დაიდო [5, 779], რომელსაც რუსეთის მხრიდან ხელი მოაწერა გენ. ფელდმარშალმა მიხეილ კუტუზოვმა. ის-

ტორიკოსები და პოლიტიკოსები სწორედ მის გამოცდილებასა და ნიჭს მიაწერენ სამშვიდობო ხელშეკრულებაში ორაზროვანი და დაუკონკრეტებელი მუხლების ჩადებას [9, 876], რომელმაც შემდგომში რუსეთის პოლიტიკურ ელიტას შესაძლებლობა მისცა ზავის შინაარსის საკუთარი ინტერპრეტირება მოეხდინა და „აზიის სამფლობელოები“, პორტას დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, არა მარტო თავისი სახელმწიფოსთვის „შეეერთებინა“, არამედ იურიდიულად დაეკანონებინა კიდევ [9, 876].

ბუქარესტის ზავის ტექსტი თექვსმეტი [7, 49-58; 6, 316-322] ძირითადი და ორი საიდუმლო* [9, 876; 8, 29] არტიკულისგან შედგებოდა. მათგან საქართველოს ტერიტორიებს ეხებოდა VI პუნქტი. ამ ორ სახელმწიფოს შორის საკამათო და სადავო, ბუნდოვანებიდან გამომდინარე, სწორედ მისი შინაარსი გახდა.

ბუქარესტის ზავის VI პუნქტის მიხედვით, „**границы со стороны Азии и других мест, возстановливаются совершенно так, как были прежде, до войны;**... и потому Россия отдает и возвращает Порте в таком состоянии, в каком теперь находятся, крепости и замки, внутри сей границы лежащие и **оружием Е. В. завоеванные**, купно с городами, местечками, селениями, жилищами и со всем тем, что сия земля себе содержит“ [6; 5, 779].

როგორც ვხედავთ, საზავო ხელშეკრულების აღნიშნულ მუხლში არავითარი კონკრეტულობა არ არის – ამ ორ სახელმწიფოს შორის საზღვრები ომამდე (1806 წლამდე) მდგომარეობაში უნდა აღდგენილიყო, რუსეთი კი ვალდებული იყო ოსმალეთისთვის „იარაღით დაპყრობილი“ ტერიტორიები დაებრუნებინა – ეს არის და ეს. საერთაშორისო სამართლის უმნიშვნელოვანეს იურიდიულ დოკუმენტში თურქი პოლიტიკოსების დაუფიქრებლობით, დაუდევრობითა თუ უყურადღებობით დაფიქსირებული ომის შემდგომი სამოქმედო გეგმის (ომის შედეგების) გამომხატველი ტექსტის ორაზროვანი (მრავალაზროვანი თუ არა) და წინააღმდეგობრივი ფორმულირება მომდევნო პერიოდში ამ ორ ქვეყანას შორის მრავალი ვნებათაღელვის მიზეზი გახდა და საქართველოს ძვირად დაუჯდა. შეცდომის გა-

---

* ბუქარესტის ზავის ორი საიდუმლო მუხლის ტექსტი წყაროებში ვერ ვნახეთ, რის გამოც მათზე მსჯელობისგან თავს შევიკავებთ. მათ შესახებ ისტორიოგრაფიულ ლიტერატურაში შემდეგი ინფორმაციაა: რუსეთის „სარგებლობაში“ გადადიოდა შავი ზღვის სანაპირო მდ. ბზიფიდან მდ. რიონამდე [9, 876; 8, 29].

მოსწორების საშუალება სულთნის კარს აღარ მიეცა – ამჟამად, რომ ვინც იურიდიული დოკუმენტის შედგენა იცის, მას მისი პრაქტიკაში განხორციელება არ გაუჭირდება და რუსმა პოლიტიკოსებმაც აღნიშნული ფაქტით ბოძებული შესაძლებლობა საკუთარი ქვეყნის სასარგებლოდ მაქსიმალურად გამოიყენეს.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, აღნიშნულმა გარემოებამ VI პუნქტის ინტერპრეტირების სხვადასხვა შესაძლებლობა წარმოშვა. ხელშეკრულების დადებიდან მალევე გამოიკვეთა, რომ მხარეებს „იარაღით დაპყრობილი“ ტერიტორიების ირგვლივ ჰქონდათ აზრთა სხვადასხვაობა და მხოლოდ ფოთისა და ახალქალაქის ციხესიმაგრეების ოსმალეთისთვის გადაცემაზე თანხმდებოდნენ. არაფერს ვამბობთ, იმაზე, რომ გაურკვეველი და განუსაზღვრელი იყო ომამდე ორივე სახელმწიფოს საზღვრების საკითხი, რომელზე მსჯელობამაც ამ ორი ქვეყნის ურთიერთობა ჩიხში შეიყვანა.

პორტა დასავლეთ საქართველოს თითქმის მთელ ტერიტორიაზე (ზოგჯერ აღმოსავლეთისაზეც [5, 793]): იმერეთზე, სამეგრელოზე, გურიაზე, აფხაზეთზე აცხადებდა პრეტენზიებს და აქედან რუსეთის ჯარების გაყვანას კატეგორიულად მოითხოვდა [5, 804]. ოსმალეთი ქუჩუკ-კაინარჯის ზავს იშველიებდა და აცხადებდა, რომ „1783 წლის კონვენცია არ აძლევდა რუსეთს იმის უფლებას, რომ მას ის სამფლობელოები დაეკავებინა, რომელსაც ის თავისი ხელისუფლების ქვეშ აქცევდა და რომ სინამდვილეში რუსეთ-ოსმალეთის ნამდვილი საზღვარი მდინარე ყუბანზე გადიოდა“ [5, 804], მაშინ, როდესაც რუსეთი ამტკიცებდა, რომ აღნიშნული ტერიტორიები მის შემადგენლობაში ჯერ კიდევ რუსეთ-ოსმალეთს შორის სამშვიდობო ურთიერთობის (1799-1806 წწ.) დროს, ანუ მათ შორის ომის დაწყებამდე (1806 წ.) ნებაყოფლობით შევიდა და ამის დასამტკიცებლად აღნიშნულ სამფლობელოებთან დადებულ მფარველობით ტრაქტატებს იშველიებდა [5, 790-791, 792-793, 805].

1813 წლის შემოდგომაზე რუსეთ-ოსმალეთის წინააღმდეგობამ საზღვრების საკითხში იმდენად დაძაბული ხასიათი მიიღო, რომ მის მოგვარებაში ევროპული სახელმწიფოები ჩაერთვნენ [5, 804, 811].

სულთნის კარი განსაკუთრებული კატეგორიულობით შავი ზღვის პორტების დაცლას მოითხოვდა [5, 802, 811].

VI პუნქტის გარშემო გაურკვეველობა რუს პოლიტიკოსებს შორისაც იყო.

რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი გრაფი ა. რუმინცევი საქართველოს მთავარმართებელ ნ. რტიშჩევს 1812 წლის 5 აგვისტოს (ზავის დადებიდან სამი თვის შემდეგ) აღნიშნული მუხლის ტექსტს

სწერდა და „ცხოვრებაში მის დაუყოვნებლივ გატარებას ავალდებულებდა“ [5, 779], თუმცა ითვალისწინებდა რა იმას, რომ VI პუნქტი ნ. რტიშჩევს შეიძლებოდა თავისებურად გაეგო და არასწორი ნაბიჯები გადაედგა, წერილში აღნიშნულ პუნქტს შემდეგ განმარტებას ურთავდა:

«По смыслу одной статьи ясно разумеется, что она отнюдь не относится до владения и областей, которые прежде и в продолжение последней войны нашей с Портою добровольно покорились скипетру Е. В. и присоединились к Российской Империи; а потому и никакой притязание со стороны Порты на сие области и владения не должны быть нами приняты и не могут быть уважены. Содержаные одной статьи касается единственно до тех только крепостей и замков с землями к ним принадлежащими, которые в нынешнюю войну у Турок завоеваны силою оружия» [5, 779]. აქ სწორედ იმ „ნაღმებზეა“ მინიშნება გაკეთებული, რომელიც ჩადო რუსეთის მხარემ აღნიშნულ ხელშეკრულებაში (**границы со стороны Азии и других мест, возобновляются совершенно так, как были прежде, до войны**) და რასაც, ხელმოწერის პროცესში, ყურადღება არ მიაქცია ოსმალეთის დიპლომატიამ – იგულისხმება რუსეთის შემადგენლობაში იმ სამფლობელოებისა და მხარეების შესვლა, რომლებიც ოსმალეთთან ბოლო ომამდე და ომის მიმდინარეობისას „ნებაყოფლობით დაემორჩილნენ რუსეთის იმპერატორს“ (она отнюдь не относится до владения и областей, которые прежде и в продолжение последней войны нашей с Портою добровольно покорились скипетру Е. В. и присоединились к Российской Империи).

წერილის ბოლოს გრაფი რუმინცევი ყურადღებას ამახვილებდა იმაზე, თუ რა იყო რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-სთვის ხელსაყრელი (რა მოეწონებოდა მას):

«Е. И. В. угодно, чтобы в. пр. не спешили возвращением и оных крепостей; а напротив того, старались бы по возможности под разными благовидными предложениями продлить срок на то назначенный и не прежде приступили-бы к сдаче их, как когда увидите неотступное и решительное о том настояние со стороны Турецкаго правительства и точно удостоверитесь, что дальнейшее с вашей стороны отлагательство может поколебать доброе с Портою согласие, которое Е. В. желает утвердить всеми мерами» [5, 779].

როგორც ვხედავთ, რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი „აზიის სამფლობელოების“ რუსეთის შემადგენლობაში ყოფნას უდავო

ჭემმარიტებად მიიჩნევდა და პორტასთვის მხოლოდ „იარალით დაპყრობილი“ ციხესიმაგრეების გადაცემისთვის ემზადებოდა. ციხესიმაგრეები მის წერილშიც არ იყო დაკონკრეტებული. ნ. რტიშჩევის აზრით, ასეთი მხოლოდ სამი ციხესიმაგრე: ახალქალაქი, ფოთი და სოხუმი – შეიძლებოდა ყოფილიყო. პირველი ორის პორტასთვის დაბრუნებას რუსეთის კავკასიური ადმინისტრაცია სადავოს არ ხდოდა, თუმცა, საიმპერატორო კარის ბრძანების შესაბამისად, რუსული ჯარებისგან მათი დაცლის მაქსიმალურად გაჭიანურებას აპირებდა [5, 783] – რისთვისაც, ხელშეკრულებით, სამი თვე იყო განსაზღვრული [5, 779].

1813 წლის 3 იანვარს რტიშჩევი სწერდა რუმინანცევს, რომ ოსმალეთის მხარემ მას მოსთხოვა ფოთისა და ახალქალაქის ციხეების დაცლა, რაც მაქსიმალურად იქნა გაჭიანურებული, მაგრამ შესრულდა [5, 782, 783, 784-785] – რუსებმა ახალქალაქი 29 ოქტომბერს, ხოლო ფოთი 7 დეკემბერს დატოვეს [5, 788].

რაც შეეხებოდა სოხუმის ციხესიმაგრეს, რომლის დაბრუნებასაც ბუქარესტის ზავის დადების შემდგომ წლებში ოსმალეთი დაჟინებით ითხოვდა, მთელი რიგი მიზეზების გამო მის გარშემო რუსეთის კავკასიურ ადმინისტრაციაში გაურკვეველობა იყო [5, 780].

საქართველოს მთავარმართებლის რტიშჩევისა და საიმპერატორო კარის მოხელეების არაერთი წერილიდან ირკვევა, რომ თავდაპირველად რუსულ მხარეს გადანყვეტილი ჰქონდა სოხუმის ციხის პორტასთვის გადაცემა, თუმცა დრო უნდა გაეჭიანურებინათ, რადგანაც საზავო ხელშეკრულებით განსაზღვრულ ვადაში (სამ თვეში) მის დაცლას ვერ მოასწრებდნენ, რაც კარგად ჩანს 1812 წლის 17 ოქტომბერს ნ. რტიშჩევის მიერ იმერეთის მმართველის ფ. სიმონოვიჩისადმი მიწერილ წერილში: „ჩემს მიერ ამა წლის 1 ოქტომბერს თქვენთვის გამოგზავნილი საიდუმლო წერილის თანახმად, შეუძლებელია, ახლავე მივცეთ თურქებს სოხუმ-კალეს ციხე. მითუმეტეს, რომ იქ არსებული სახაზინო ქონება ჯერ კიდევ არ არის გამოტანილი და შესაძლოა მთლიანად დაიკარგოს. თუკი ოსმალეთის ხელისუფლება მის დაცლას მოგვთხოვს, გავალებთ, რომ სხვადასხვა კეთილმოსურნე წინადადებებით ამის გაკეთება მომდევნო წლის გაზაფხულისთვის გადადოთ, როდესაც შესაძლებელი გახდება თავისუფალი ნავიგაცია (სოხუმიდან რუსეთის კუთვნილი სახაზინო ქონებისა და საბრძოლო აღჭურვილობის გატანა ხდებოდა ყირიმში, რომლის ნავსადგურები ზამთარში იყინებოდა – მ. ტ.) იმისთვის რომ ოსმალეთის პრეტენზიები დროებით შეაჩეროთ, მოსთხოვეთ მას იმერეთის გაქცეული მეფის სოლომონის გადმოცემა, რომელიც

თურქეთის მოსაზღვრე სამფლობელოებში იმყოფება და არ წყვეტს იმერეთში არეულობის მოწყობის მცდელობებს; ასევე, სამშვიდობო ხელშეკრულების თანახმად, მოითხოვეთ სამხედრო ტყვეების, რუსეთის სხვა ქვეშევრდომებისა და ახალციხის საფაშოში მყოფი ოსმალებისა და ლეკებისგან მოტაცებული ქართული სოფლების – ცხრა-მუხის, ნაბახტევისა და გრაკალის – მცხოვრებლების ქონებრივად და საქონლიანად დაბრუნება“ [5, 780-782].

აღნიშნული წერილიდან აშკარაა, რომ რტიშჩევი და აქედან გამომდინარე, რუსეთის კავკასიური ადმინისტრაცია თავდაპირველად მიიჩნევდა, რომ საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთისთვის სოხუმის გადაცემასაც ითვალისწინებდა და იგი, დროის გაჭიანურებით, მაგრამ მაინც უნდა დაებრუნებინათ მისთვის. მომდევნო პერიოდში საიმპერატორო კარმა სოხუმის ციხის საკითხისადმი დამოკიდებულება შეცვალა და გადანყვიტა აუცილებლად შეენარჩუნებინა იგი. 1813 წლის დასაწყისში ამ პოზიციას უკვე რტიშჩევიც იზიარებდა. ოფიციალური დოკუმენტებიდან იკვეთება, რომ მას აღნიშნულ საკითზე მოსაზრება ხელისუფლების უმაღლესი ეშელონიდან მიცემული ჩაგონებითა და მოთხოვნით შეუცვლია.

ნ. რტიშჩევის მოსაზრების ევოლუცია განსაკუთრებით თვალსაჩინოა საგარეო საქმეთა მინისტრ ა. რუმინანცევისადმი 1813 წლის 3 იანვარს მიწერილ წერილში:

„Следовательно, по смыслу предписания в. с., никакия притязания со стороны Порты Оттоманской на сие владение, как добровольно присоединившееся к Россииской Империи, не будут мною от Турецкаго правительства приняты; но по силе того-же предписания, кр. Сухум-кале, всегда составлявшую резиденцию владетелей Абхазии, я должен возвратить туркам потому, что одна только сия крепость, по вступлении Георгия Шарвашидзе в подданство России, быв захвачена отцеубийцею братом его Арслан-беем и защищаемая турецким гарнизоном, не добровольно покорилась нам, а завоевана на третьем годе российским оружием. В сей крепости и ныне имеет свою резиденцию законный владелец Георгии Шарвашидзе. Известно-же совершенно, что войнственный и не менее того своевольный абхазский народ издревле имеет всегдашнее обыкновение признавать над собою власть и считать себя под зависимостью тех только владельцев, в чьих руках будет находиться главная их земля, – кр. Сухум-кале. Почему нет сомнения, дабы Порты Оттоманская, получив тепер оную в возврат, не вверила ее под власть преданного ей отцеубийцы Арслан-

ბეი, который и теперь еще имеет в Абхазии важныя партии ему преданныя, доселе удерживаемыя одним страхом и силою российского оружия“ [5, 785].

1813 წლის შემდგომ ბუქარესტის ზავის VI პუნქტის გარშემო ოსმალეთ-რუსეთის დიპლომატიური ურთიერთობა უკიდურესობამდე დაიძაბა, რასაც საფუძველი შეუქმნა 1813 წლის 4 ივლისს ერზერუმის სერასკირისგან საქართველოს მთავარსარდალ რტიშჩევისადმი გაგზავნილმა წერილმა, რომელშიც პორტა არა მარტო ციხესიმაგრეების, არამედ იმერეთის სამეფოს, სამეგრელოს, გურიისა და აფხაზეთის სამთავროების, ასევე კემგარის ანუ რედუტ-ყალეს ციხის პორტასთვის გადაცემასაც მოითხოვდა.

აღნიშნულ მოთხოვნებს რტიშჩევი „ახალსა და უჩვეულოს“ უწოდებდა. მისი აზრით, ციხესიმაგრეები: ფოთი და ახალქალაქი, რომლებიც რუსეთმა ძალის გამოყენებით დაიპყრო, უკვე გადასცა ოსმალეთს; ხოლო რაც შეეხება დანარჩენ სამფლობელოებს, სამშვიდობო ხელშეკრულების არც ერთ მუხლში არ იყო ნათქვამი ოსმალეთისთვის მათი დაბრუნების შესახებ [5, 790-791, 792, 793, 796-797, 805]. „პირველი სამი სამფლობელო 40 წლით ადრე, სანამ ისინი რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდოდნენ, გახდნენ ოსმალეთისგან დამოუკიდებელნი და ისინი რუსებმა თურქებისგან იარაღის გამოყენებით კი არ მიიღეს, არამედ ომამდე რამდენიმე წლით ადრე ნებაყოფლობით შევიდნენ რუსეთის შემადგენლობაში; მათთან დადებულია ტრაქტატები [5, 797, 805]. ნებაყოფლობით შევიდა რუსეთის შემადგენლობაშიც აფხაზეთის სამთავროც“ [5, 805]. „ვინაიდან ისინი იყვნენ დამოუკიდებლები, მათ სრული უფლება ჰქონდათ თავიანთი ბედი საკუთარი შეხედულებისამებრ გადაენყვიტათ და თავისთვის უკეთესად მიიჩნიეს რუსეთთან დაკავშირება“ [5, 809-810] – სწერდა რტიშჩევი თავის წერილებში.

ოსმალეთი თავისი სიმართლის დასამტკიცებლად ბუქარესტის ზავის III მუხლს იშველიებდა, რომელშიც ეწერა, რომ ყველა ტრაქტატი, კონვენცია, აქტი თუ დადგენილება, რომელიც სხვადასხვა დროს იყო დადებული პორტასა და რუსეთს შორის, ძალაში რჩება როგორც აღნიშნული, ასევე წინა ტრაქტატით, რომლითაც „ანატოლიის მხარეში მტკიცდება ოსმალეთის საზღვრები“ [5, 806]. რტიშჩევი წერდა, რომ ბოლო დროს მოხდა ცვლილებები, კერძოდ კი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო და აფხაზეთი შევიდა რუსეთის შემადგენლობაში [5, 806]. მხოლოდ სოხუმის ციხესიმაგრე დაიპყრო რუსეთმა ძალით და ისიც არა ოსმალეთისგან, არამედ დამნაშავე ასლან-ბეისგან, რომელმაც ეს ციხესიმაგრე წაართვა კანონიერ

მფლობელ სეფერ-ალი-ბეის [5, 806].

რტიშჩევი 1813 წლის 7 ივლისს საპასუხო წერილში სულთნის წარმომადგენელს აფხაზეთის სამთავროს შესახებ წერდა – „Абхазское-же владение в 1806 году, во время самой войны, продолжавшейся между обеими державами, присоединено к Российской Империи, но отнюд не чрез завоевание силою оружия, а трактатом, заключенным с законным владельцем сей земли Сефер-Али-беем, по доброй его воле и всего подвластного ему народа“ [5, 791]. საქართველოს მთავარსარდალი იქვე აღნიშნავდა, რომ იგი დაელოდებოდა რუსეთის იმპერატორის განკარგულებას ამ საკითხზე და მხოლოდ მისი ბრძანების შესაბამისად იმოქმედებდა [5, 791-792].

1813 წლის 26 ივლისს რტიშჩევი რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ რუმინცევთან მიმონერაში აღნიშნავდა, რომ იმერეთის, სამეგრელოს, გურიის და ზემოთ აღნიშნული ციხესიმაგრეების დათმობაზე ხელშეკრულების ტექსტში არაფერი ეწერა, რის გამოც პორტას ეს მოთხოვნები უკანონო იყო [5, 797, 826].

იმის გამო, რომ რუსეთი არ ასრულებდა ოსმალეთის მოთხოვნებს, პორტას ხელისუფლებამ ძალის გამოყენება სცადა. მან გაუგზავნა ჯარი ასლან-ბეის, რომლითაც ის დაბანაკდა აფხაზეთისა და სამეგრელოს საზღვარზე სოფ. გუდავასთან [5, 798].

აფხაზეთში ოსმალების ჯარის გამოჩენასთან ერთად დიდი არეულობა დაიწყო [5, 789]. სეფერ-ბეის განუდგა დედა – რებია-ხანუმი, რომელიც თავის ორ ვაჟთან ერთად გაიქცა თურქების ბანაკში მყოფ გერთან – ასლან-ბეისთან. რუსეთის კავკასიური ადმინისტრაციის ცნობით, აღნიშნული ქმედება სეფერ-ალი-ბეის ქრისტიანობას უკავშირდებოდა და შიშობდნენ, რომ რებია-ხანუმის მაგალითს მიბაძავდა აფხაზეთის მუსლიმი მოსახლეობა [5, 506, 798].

რტიშჩევი ითხოვდა პორტასგან, რომ სასწრაფოდ გაეყვანა ჯარები აფხაზეთიდან [5, 797], წინააღმდეგ შემთხვევაში, რუსები მათ იარაღით განდევნიდნენ, რასაც გამოუსწორებელი შედეგი მოჰყვებოდა.

რუსეთის მხარემ დიპლომატიური მუშაობის გააქტიურებასაც მიმართა. 1813 წლის ზაფხულში რტიშჩევმა კონსტანტინეპოლში რუსეთის წარმომადგენელ ა. იტალინსკისთან გაგზავნა აღმოსავლური ენების კარგი მცოდნე ნაზაროვი და წერილობითი სახით გაატანა „ყველა ცნობა და შეხედულება, რომელიც ქართულ სამფლობელოებზე პორტას უკანონო პრეტენზიებს დაადასტურებდა“ [5, 998].

1813 წლის 22 სექტემბერს რტიშჩევმა მიიღო საპასუხო წერილი

ა. იტალინსკისგან, რომელშიც ეს უკანასკნელი აღნიშნავდა, რომ პორტა ამიერკავკასიის სამფლობელოებზე, განსაკუთრებით კი საზღვაო ციხესიმაგრეებზე (სოხუმ-კალესა და კემგალზე), თავის უფლებებს უდავო ფაქტად მიიჩნევდა და არ ეთანხმებოდა ამ საკითხზე ბუქარესტის საზავო ხელშეკრულების VI მუხლის რუსეთის ხელისუფლებისეულ განმარტებას და რომ იგი, ასევე, უკმაყოფილო იყო რუსების მიერ დროის გაყვანის მცდელობით, რაც ამ ორი ქვეყნის ურთიერთობას უკიდურესობამდე ძაბავდა. იტალინსკის ცნობით, პორტამ მიიღო ზომები ერზერუმის, ტრაპიზონის, ფოთის ფაშებისა და საქართველოს სხვა მოსაზღვრე რეგიონების სამხედრო პოტენციალის გასაძლიერებლად [5, 802, 811].

იტალინსკი ფიქრობდა, რომ ამ ეტაპზე ჯობდა, რუსეთს ეს ციხესიმაგრეები დაეტოვებინა, რადგანაც ამ საკითხებზე ყურადღების გადატანის გამო ევროპაში მიმდინარე მოვლენები უყურადღებოდ რჩებოდა:

„Я не могу ничего преугодивать о содержании наставлений, которые благоугодно будет Е. И. В. мне дать; но я усерднейше желаю, чтобы получить их как можно скорее и чтобы она были такого свойства, чрез которое можно было-бы избежать (?), дабы судя по нынешнему состоянию дель, удержание нами месть отдаленных в странах Азии, в сие время малую выгоду представляющих для России, не послужило-бы оною к развлечению нашему в важнейшем предмете, занимающем нас теперь в Европе.

Я ни мало отвергаю того, что занятие всех пунктов со стороны Азии, начиная от Кубани даже до Фаза (Риони) таким образом, чтобы пресеч все связи между турками и горскими народами, была-бы мера самая полезная для полуденной России; но чтобы достигнуть сей цели, то должно было-бы употребить большия пожертвования войсками и денгами и решится на новой войны с Портой, чего, как мне кажется, всемерно должно избегать в настоящих обстоятельствах и при важнейших причинах не должно было-бы в сие вдаваться“ [5, 803].

მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის კავკასიურმა ადმინისტრაციამ წინასწარ გაითვალისწინა ოსმალების მხრიდან მოსალოდნელი საშიშროება, სათანადოდ მოამზადა ციხესიმაგრეები და აქ განლაგებული გარნიზონები გააძლიერა, ის მაინც შიშობდა აფხაზეთში შექმნილ ვითარებაზე, რადგანაც არ იყო დარწმუნებული ადგილობრივების ერთგულებაში. მოსახლეობა გაყოფილი იყო ორ პარტიად, რომელთაგან ძლიერი ასლან-ბეის (რუსეთის მონინაალმდევის) მომ-

ხრეები იყვნენ. მათ აფხაზეთის თურქებისთვის გადაცემა უნდოდათ. სეფერ-ალი-ბეის ცოტა უჭერდა მხარს. ეს უკანასკნელი მხოლოდ რუსეთის დახმარების იმედად იყო [5, 798].

სამეგრელოს მთავარ ლევან დადიანს კავკასიის მთავარმმართველმა გაუგზავნა ჯარი, რომლითაც მან დაამარცხა ასლან-ბეი. ეს უკანასკნელი ჯიქეთის მთებში გაიქცა. ამის შემდეგ მოსახლეობა დამშვიდდა და დაიფიცა რუსეთის ერთგულებაზე. აფხაზეთის მმართველობა ისევ გადაეცა საფარ ბეგს (გიორგი შერვაშიძეს) [5, 506].

ოსმალეთის მხარე აფხაზეთის გადაცემის მოთხოვნებს არ წყვეტდა. რუსეთის ხელისუფლებაში სულ ტყუილუბრალოდ იმედოვნებდნენ, რომ რუსეთის წარმატებები ევროპასა და კავკასიაში პორტას შეაშინებდა და აღნიშნული საკითხიც თავისთავად მოგვარდებოდა [5, 809, 811, 813, 814, 821, 822, 825, 828, 834, 840; 19, 195-196]. 1813 წლის შემოდგომაზე ოსმალების მხრიდან მუქარა გრძელდებოდა. სულთნის ფირმანები გავრცელდა მთელ ჩრდილო კავკასიაში, რასაც მოსახლეობაში მღელვარება მოჰყვა [5, 800-801, 819-820, 822].

1813 წლის 29 ნოემბერს რტიშჩევი ერზერუმის სერასკირ ახმედ-ფაშას სწერდა – „Абхазия издревле имевшее у себя своего самовластного владельца, в сие самое время искало чрез законного своего владельца, покойного Келеш-бея, добровольно предать себя в покровительство и подданство всероссийской Империи, каковое желание Келеш-бея не было отвергнуто и постановление с ним трактата было совсем уже окончено, как злодейская рука отцеубийцы сына его Арслан-бея изменически прекратила жизнь сего дольголетнего старца. Но другой сын его Сефер-Али-бей, при жизни еще отца своего утвержденный законным наследником всей Абхазии, остался под покровительством Российской Империи, будучи после того, на основании сделанных Келеш-беем постановлений, принять особым трактатом в вечное подданство России со всем его владениям и народом“ [5, 805]. „ყველაფერი ეს მოხდა პორტასა და რუსეთს შორის მჭიდრო მეგობრობის დროს, 1806 წლამდე, სანამ დაიწყებოდა ომი... ამ დროს ეს სამთავრო არავისზე დამოკიდებული არ იყო... და რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდა საკუთარი ნებით, დამოუკიდებელი და კანონიერი მფლობელის გადანყვეტილებით“ [5, 805, 806]. „აფხაზეთის მთავარმა რუსეთის იმპერატორისგან მიიღო ინვესტიტიურის ნიშნები და აღეთქვა სამუდამო მფარველობა“ [5, 785, 788] – ასე ამართლებდა რუსული მხარე თავის ქმედებებს და ასა-

ბუთებდა ქართული ტერიტორიების ფლობის კანონიერებას.

სხვა წერილში საქართველოს მთავარსარდალი რტიშჩევი აღნიშნავდა, რომ სოხუმის ციხის გადაცემა თურქეთისთვის არ იქნებოდა სამართლიანი, რადგანაც ის „პორტას უშუალოდ არასდროს ეკუთვნოდა“ [5, 504].

1815 წლის ბოლოს ოსმალები გამალებით უყრიდნენ თავს თავიანთ სამხედრო ძალებს საქართველოს საზღვრებთან, რათა თავიანთი პრეტენზიები „აზიაში“ უკვე სამხედრო ძალის გამოყენებით მოგვარებინათ [5, 836, 837, 838].

მომდევნო პერიოდში რუსეთს შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროსთან დაკავშირებით სხვა პრობლემებიც გაუჩნდა. 1813-1815 წლებში აფხაზეთში მდგომარეობა იმდენად გართულდა, რომ რუსეთის ხელისუფლებამ მისი დატოვება გადაწყვიტა. თუმცა კავკასიის ადმინისტრაცია ამაზე არ თანხმდებოდა. საქართველოს მთავარსარდალი იმ უარყოფით შედეგებზე მიუთითებდა, რაც რუსეთის ამ ნაბიჯს მოჰყვებოდა [5, 504-505] და უკიდურესი სირთულეებისა და უდიდესი დანაკარგის მიუხედავად ინარჩუნებდა აღნიშნულ სამფლობელოში რუსულ სამხედრო კონტიგენტს. რტიშჩევს საკმაოდ მყარი და მნიშვნელოვანი არგუმენტები ჰქონდა თავისი მოსაზრების სასარგებლოდ: აქ ოსმალეთის გაძლიერება, აფხაზეთის მთავრის მიერ ქრისტიანობაზე უარის თქმა, რასაც მოსახლეობის მასიური გამუსლიმება მოჰყვებოდა, ჩრდილო კავკასიის მთიელების გაურჩება და მათი წინააღმდეგობის გაზრდა, ტყვეებით ვაჭრობის აღორძინება [5, 785-786, 936], მეზობელ ქართულ სამფლობელოებზე რუსეთის გავლენის შესუსტება და საერთოდ, ადგილობრივ მოსახლეობაში რუსეთის ავტორიტეტის დაცემა [5, 504-505], – ყოველივე ეს კი სერიოზულ საფრთხეს შეუქმნიდა რუსეთის პოზიციებს კავკასიაში.

„სოხუმ-კალე არ უნდა გადავცეთ ოსმალებს იმიტომ, რომ პორტას არასდროს ეკუთვნოდა და იმის გამოც, რომ მისი დატოვება გამოიწვევს ჩვენს მიერ აფხაზეთის და სეფერ-ბეის მიერ წინაპრების მემკვიდრეობის დაკარგვასაც, რომელმაც ნებაყოფლობით დაიფიცა რუსეთის ერთგულებაზე. გასათვალისწინებელია ისიც, თუ რას იფიქრებენ ამაზე ჩვენი ქვეშევრდომი ადგილობრივები, როდესაც დაინახავენ, რომ რუსეთმა არ მოინდომა დაეცვა ის მფლობელი, რომელმაც მას ანდო არა მარტო თავისი კუთვნილი (ქვეყანა), არამედ მცირეწლოვანი მემკვიდრეც და (რუსეთმა) ეს პორტასთან დადებული ტრაქტატის ძალით კი არ გააკეთა, არამედ მხოლოდ შემწყნარებლობის გამო დათმო მისი რეზიდენცია“ (1813 წლის 16 აპ-

რილის წერილი) [5, 935] – აღნიშნული მოსაზრებებით რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა გრაფმა ა. რუმინანცევმა ფაქტიურად განსაზღვრა ის უდიდესი მნიშვნელობა, რაც სოხუმს და საერთოდ, აფხაზეთის სამფლობელოს ჰქონდა კავკასიაში რუსეთის ბატონობის საქმეში.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. Потто В., Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях, т. II, вып. IV, СПб, 1886.
2. Акты собранные Кавказскою Археографическою комиссиею, ред. Ад. Берже, т. II, Тифлис, 1868.
3. Акты собранные Кавказскою Археографическою комиссиею, ред. Ад. Берже, т. III, Тифлис, 1869.
4. Акты собранные Кавказскою Археографическою комиссиею, ред. Ад. Берже, т. IV, Тифлис, 1870.
5. Акты собранные Кавказскою Археографическою комиссиею, ред. Ад. Берже, т. V, Тифлис, 1873.
6. 100 главных документов российской истории; doc. Histrf.ru/19.
7. Договоры России с Востоком, политические и торговые. Собрал и издал Т. Юзефовичь, СПб, 1869.
8. История народов северного Кавказа, конец XVIII в. – 1917 г., ред. А. Нарочницкий, Москва, 1988.
9. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბილისი, 1973.
10. ა. სონღულაშვილი, აფხაზი თუ აფსუა?, თბილისი, 2007.
11. ნ. დადიანი, ქართველთ ცხოვრება, თბილისი, 1962.
12. ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს., თბილისი, 1996.
13. მ. ტყავაშვილი, XIX საუკუნის დასაწყისის რუსული ოფიციალური დოკუმენტები ბათუმის ეკონომიკური და პოლიტიკური მნიშვნელობის შესახებ, კრებულში: ბათუმი: წარსული და თანამედროვეობა, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, 2010 წლის 30-31 ოქტომბერი, ბათუმი, 2012.
14. მ. ტყავაშვილი, შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთი სანაპირო რუსეთის პოლიტიკური ინტერესების სფეროში (XIX საუკუნის დასაწყისი), კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის ნარკვევები, 2 (21), 2017.
15. მ. დუმბაძე, დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნა-

- ხევარში, თბილისი, 1978.
16. ნ. ქორთუა, საქართველო 1806-1812 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში (რუსი და ქართველი ხალხის საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან), თბილისი, 1964.
  17. ვ. სიჭინავა, ბათუმის ისტორიიდან, ბათუმი, 1958.
  18. სიორიძე მ., ბათუმის ოლქი დასავლეთის სახელმწიფოების იმპერიალისტურ გეგმებში (1914-1921 წწ.), დისერტაცია ისტორიის მეცნ. კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 1986.
  19. შარაშენიძე ზ., ირანის შინაპოლიტიკური ვითარება და საგარეო ურთიერთობანი XIX საუკუნის დასაწყისში, თბილისი, 1984.

Mzia Tkavashvili

*Doctor of History, Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili
Institute of History And Ethnology, scientist-
researcher of the Department of Modern
and Contemporary History*

Treaty of Bucharest (1812) and the Issue of Abkhazia (According to the official Documents of the Beginning of the XIX century)

Summary

During 1806-1812 Russo-Turkish War the seashores of the Black Sea were the one of the main targets of the Russian troops. On the 10th of July 1810 the Russian troops seized Sukhumi Fortress, in October of the same year the Prince of Abkhazia Giorgi Shervashidze has been taken under protection of the Russian Empire.

On the 16th of May 1812 the Treaty was conclude in Bucharest between Russia and Turkey. According to the Article VI, related to territories of Georgia, the borders between these two countries should have been restored to the condition they had been before the war (till 1806), the Russian Empire was obliged to return the territories „conquered with weapons“ to the Ottoman Empire. In the mentioned point no concrete data was given, which caused various possibilities of interpretation. The Ottoman Empire

claimed Imereti Kingdom, Principalities of Samegrelo, Guria and Abkhazia, when Russia returned Akhalkalaki and Poti Fortresses to Porta, the Ottoman Empire demanded concession of Sukhumi Fortress with extra categoricalness, which despite the heavy international situation the Russian Empire contradicted, for she knew the negative consequences well, which would be caused by withdrawal of the Russian troops.